

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir İktidar Alanı Olarak Sosyal Politikalarda “Kadın Özneliği”: Çalışma Yaşamına İlişkin Yasal Düzenlemeler Üzerinden Bir Analiz

"Women Subjectivity" In Social Policies As A Field Of Power: An Analysis In Terms Of Work Life Regulations

Orhan ORHUN^{a*}

^a Araştırma Görevlisi, Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Batman / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3735-2865

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Aralık 2020

Kabul tarihi: 7 Ocak 2021

Anahtar Kelimeler:

Hegemonik erkeklik,
Kadın,
Kamusal/özel alan,
İktidar,
Sosyal politika,
Toplumsal cinsiyet

ÖZ

Antik Yunan dönemine kadar uzanan bir tarihe sahip olan sosyal politikalar özellikle sanayi devrimi sonrasında bir iktidar alanı olarak merkezi güç haline gelmiştir. Sosyal politikaların görünürliğünün arttığı bu dönem temelinde işçilerin koşullarının iyileştirilmesi ve düzenlenmesi üzerinden ilerlemiş olsa da, zaman içerisinde kapsamı ve uygulama alanı genişlemiştir. Kadın, yaşlı, çocuk, engelli gibi daha dezavantajlı grupları kapsayacak şekilde genişleyen bu politikalar, iktidarın bahsedilen grupları nasıl konumlandığını, yönlendirdiğini, sınırladığını, gözlettiğini ya da denetlediğini göstermektedir. Öte yandan, bir iktidar alanı olan sosyal politikalar her ne kadar eşitlik iddiasını temele alarak düzenlemeler üretse de, iktidardan eril ideolojik temelleri bu sosyal politikaların eşitlik, cinsiyet eşitliği ve eşit haklar iddialarını temelden sorgulanır hale getirmektedir.

Bu çalışma, literatür taramasından hareketle ve İş Kanunu (4857 Sayılı) ile Devlet Memurları Kanunu (657 sayılı) üzerinden, Türkiye’de sosyal politikalarda kadının konumlandırılışını feminist bir bakma biçimi ile “öznellik” üzerinden tartışmaya açmayı hedeflemektedir. Foucault’cu perspektiften hareket ederek, “iktidarı” ele alan bu çalışma, iktidarın nüfuz ettiği ‘sosyal politika’ alanını inceleyerek kadının öznellik imkanının sosyal politikalar üzerinden sorgulamasını yapmaktadır. Bu çerçevede sosyal politika alanlarından biri olarak çalışma yaşamının düzenlenmesinde büyük rol oynayan iki kanun incelenerek bu politikalarda kadın özneliğinin imkanı sorgulanmaktadır. İlk olarak iktidarın ne olduğu ve nelere nüfuz ettiği üzerinden bir iktidar alanı olan sosyal politikalar alanı feminist bir bakma biçimi ile ele alınmaktadır. İkinci olarak, çalışma yaşamının işleyişini büyük bir ölçüde oluşturan iki kanun bağlamında kadının çalışma yaşamına dair düzenlemeler, ‘annelik’, ‘ev kadınlığı’ ve ‘çalışan kadın’ temaları üzerinden değerlendirilmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received December 14, 2020

Accepted January 7, 2021

Keywords:

Gender,
Hegemonic masculinity,
Power,
Public/private sphere,
Social policy,
Woman

ABSTRACT

Social policies, which have a history dating back to the Ancient Greek period, have become a central power as a power domain especially after the industrial revolution. Although this period has progressed mainly through the improvement and regulation of the conditions of the workers while the visibility of social policies are increasing, its scope and application area has expanded over time. These policies which expanding to include more disadvantaged groups such as women, elderly people, children and disabled, have shown how the government positions, directs, restricts, monitors or supervises these groups. On the other hand, although social policies, which are a power domain, have produced regulations based on the claim of equality, the masculine ideological foundations of power have maden the claims of these social policies of equality, gender equality and equal rights questionable from the ground up.

This study aims to bring the position of women in social policies in Turkey up for discussion starting from the literature review and the Civil Servants Law No. 657 out of 4857 Labour Law with feminist ways of looking "subjectivity". This study, which deals with "power" from a Foucauldian perspective, will examine the field of "social policy" in which the power permeates, and will question the possibility of the subject of women through social policies. In this framework, two laws, which are the current legal regulations on working life, will be examined as one of the areas of social policy, and the possibility of women's subjectivity in these policies will be questioned. First of all, the field of social politics, which is a power domain over what power is and what it permeates, is addressed with a feminist perspective. Secondly, in the context of those two laws that constitute the functioning of working life to a great extent, the regulations regarding the working life of women have been evaluated on the themes of "motherhood", "housewife" and "working woman".

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: orhanorhun06@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Social policies, which have a history dating back to the Ancient Greek period, have become a central power as a power domain especially after the industrial revolution. Although this period has progressed mainly through the improvement and regulation of the conditions of the workers while the visibility of social policies is increasing, its scope and application area has expanded over time. These policies which expanding to include more disadvantaged groups such as women, elderly people, children and disabled, have shown how the government positions, directs, restricts, monitors or supervises these groups. The fact that power has infiltrated all areas of social life and the relations established through these areas shows that as Foucault has stated; the power applies the "prohibition" and "alignment" function to all dynamics of society. It is possible to observe the change of domain power in the transition process from traditional to modern through the institutions and discourses which have been built and dominated by the power in the modern period. For instance, the power claims that while constructing the field of "social policies", it benefits by creating the perception that equality will be created in the social field. However, although social policies, which are a domain of power, produce regulations on the basis of the claim of equality, the masculine ideological foundations of power make these social policies' claims of equality, gender equality and equal rights fundamentally questioned. Because it is obvious that the masculine power formed by men and through men's experiences and practices cannot have a practice regarding gender equality.

The power, as the determinant of the areas it reproduces, ensures the normalization of the field by controlling, observing, banning or forcing the fields which it produces. This power, which internalizes the space for society through this domination, then ensures that this process is characterized as social benefit. It is impossible to say that the created space does not provide any social benefit. However, inquiries should be made on whether the benefits are provided equally or not. As stated, the masculine power with masculinity practices will provide social benefit on a patriarchal basis without gender equality.

This study aims to bring the position of women in social policies in Turkey up for discussion starting from the literature review and the Civil Servants Law No. 657 out of 4857 Labour Law with feminist ways of looking "subjectivity". This study, created within the framework of feminist methodology and epistemology, aims to criticize the gender norms and practices of domain power. This study, which deals with "power" from a Foucauldian perspective, will examine the field of "social policy" in which the power permeates, and will question the possibility of the women subjectivity through social policies. In this framework, two laws, which are the current legal regulations on working life, will be examined as one of the areas of social policy, and the possibility of women's subjectivity in these policies will be questioned. Due to the fact that the Civil Servants Law and the Labour Law to be examined constitute the majority of working life; firstly, the field of social politics, which is a power domain over what power is and what it permeates, is addressed with a feminist perspective. Secondly, in the context of those two laws that constitute the functioning of working life to a great extent, the regulations regarding the working life of women have been evaluated on the themes of "motherhood", "housewife" and "working woman". These themes, which are chosen to show that gender inequality exists in laws, have also great importance in terms of revealing the "prohibition" and "alignment" functions of the domain power. For instance, although it is stated more deeply in the text, in the articles of law in which the regulations regarding the working life are made, women are considered with a biological reductionist perspective. The government, which tries to determine what kind of jobs women will work in, normalizes this with its own laws. Likewise, the laws that have positioned women not as a subject but over 'mother' in working life have tried to fill even the concept of motherhood with male power practices. In addition, it is also displayed through "motherhood" that the division of labour in working life is gendered. The male power imposes sanctions up to the situations in which individuals who will marry, have children or use their right of appointment must decide through mutual communication. Similarly, it is possible to see the traces of a masculine and sexist structure in the gendering of professions in working life.

Giriş

Siyasal, ekonomik, toplumsal veya gündelik yaşamın her alanına dair konuları kapsayacak şekilde hiçbir yapıyı, olguyu ve oluşumu iktidar olgusundan bağımsız bir şekilde kavrayabilmek mümkün değildir. Toplumsal yaşamı oluşturan tüm ilişkilere iktidar olgusunun sızmış olması, hem iktidarın ne olduğunu hem de iktidardan ne anlaşılması gerektiğini yanıtlamayı zorlaştırır (Şengül, 2012: 41-42). Bertrand Russell (1976:15) “fizik için enerji ne kadar önemliyse, sosyal bilimler için de iktidar o kadar önemlidir” ifadesini kullanmaktadır. Russell, aslında iktidarın sosyal bilimler de dahil her alanda aranması gerektiğinin farkındalığına vurgu yapmaktadır. İktidar kavramını temel kavramlarından biri haline getirmiş olan ve iktidarın tek yönlü bir kavram olmadığını belirten Foucault’nun da (2005b) söylediği gibi; iktidar bir mücadele alanıdır ve bu mücadeleler özünde, politik ve sosyolojik olarak çetrefilli sorun alanlarını içermektedir. Bu çerçevede, özellikle “tahakküm kurmak”, “yönlendirmek”, “hiyerarşi”, “yönetmek”, “denetleme”, “gözetleme”, “zorlama”, “yasaklama” ve “iktidar grubu” kavramları üzerinden geniş bir perspektif ile iktidarın analizine ihtiyaç vardır. Foucault’nun da söylediği gibi iktidar, ilişkilerinin tümünü teşkil edebilmek için özünde “yasaklama ve hizaya sokma” pratiği üzerinden yapılanan bir olgudur. Böylece iktidar toplumsal mikro-iktidar ilişkilerini baz alarak, üst-yapısal konumunu sağlamaktadır (Foucault, 2005b). Bu üst-yapısal konuma sahip iktidar ‘özne’yi toplumsal yapı içerisinde inşa etmektedir. Tahakküm altına alan iktidar, aynı zamanda kurumların, söylemlerin yani yapının da belirleyendir. Foucault yapıların, söylemlerin üzerine inşa edilerek gözlemlenebilen ve yönlendirilebilen öznenin orijininin iktidar ilişkilerinde nesneleştirildiğini ve öznenin çözümlenebilmesi için iktidar ve alanlarının çözümlenmesi gerektiğini belirtmektedir (Foucault, 1992).

Bu çerçeveden hareketle, doküman inceleme tekniği kullanılarak sosyal politika alanlarından biri olan çalışma yaşamının mevcut yasal düzenlemelerini içeren Devlet Memurları Kanunu ve İş Kanunu’nu incelenmektedir. Foucault’cu bir perspektiften, ataerkeklik normları ile bir iktidar alanı haline gelen sosyal politika alanının nasıl düzenlendiğini tartışmaya açan bu çalışmada, çalışma yaşamını inşa eden dinamikler ve kadın özneliğinin imkanı sorgulanmaktadır. İlk olarak iktidarın içerdiği anlamlar ve nüfuz ettiği alanlar üzerinden Foucault’nun özne-iktidar sorgusu yapılacak ve bu sorgu üzerinden bir iktidar alanı olan sosyal politikalar, feminist bir bakma biçimi ile değerlendirilecektir. Daha sonra çalışma yaşamının işleyişini büyük ölçüde belirleyen iki kanuna odaklanarak kadının çalışma yaşamına ilişkin düzenlemelerini ‘annelik’, ‘ev kadınlığı’ ve ‘çalışan kadın’ temaları bağlamında inceleyecektir.

Foucault: İktidar (İlişkileri)-Özne

Foucault’a göre (1992) iktidarın üç farklı biçimi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, iktidar alanını toplumsal alandan ayıran *egemenlik* biçimidir. Devlet gücünü sağlayabilmek için yaptırım yolunu kullanmakta ve kanunlara itaati sağlamaktadır. Başka bir deyişle, yaptırımın temelini suç ve ceza kategorileriyle belirlerken, egemenliğini kanunlar ile belirlemektedir. Bu güç, ontolojik olarak temelini ikinci biçim olan *disiplin* ile pekiştirmektedir. 17. yüzyıl ve sonrasında genel olarak geliştirilmiş olan denetim, kontrol, gözetim, sınıflama, ayırıştırma, akılçılaştırma, normalleştirme gibi tekniklerin kullanılmasıyla geliştirilen disiplin olgusu, ortak bir standardın oluşmasını sağlamaktadır. Tüm bu tekniklerin gelişimi ile 18. yüzyılın sonunda, sanayileşmenin de büyük etkisiyle, egemenlik yerini disipline eden ve düzenleyen iktidara bırakmaktadır. Bu noktada iktidarın bir diğer biçimi olan *güvenlik* ön plana çıkmaktadır. Çünkü disipline etmenin veya düzenlemenin temel dinamiklerinden biri güvenliktir (Foucault, 1992). Disipline eden ve düzenleyen iktidarın ana nesnesini nüfus oluşturmaktadır. Foucault’un biyopolitika olarak adlandırdığı siyaset, insanların biyolojik özelliklerinin siyaset nesnesi haline getirilmesini sağlayan mekanizmaların bütünüdür. Disipliner iktidar olarak adlandırılan

bu mekanizma, ideal bir davranış biçimi temelinde normlar oluşturmakta ve bireylerin bu normları içselleştirmesini ve normalleştirmesini sağlamaktadır. Güvenlik eksenli olarak oluşturulan düzenleyici iktidar, normların belirlenmesini normal olanın ne olması gerektiği noktasında ortaya koymaktadır (Foucault, 1992).

Foucault iktidarın her yerde olduğunu belirterek, iktidarı farklı tarihsel dönemler üzerinden somutlamaktadır. “Büyük Kapatılma” (1954-1988) adlı çalışmasında, 17. ve 18. yüzyıllarda toplumda var olan disipline edici ve düzenleyici kurumların içerisinde akıl hastanelerinin ve cezaevlerinin hasta, deli, suçlu gibi “anormal” bireylerini incelemektedir (Foucault, 2005a; Foucault, 2003). Bu dönem ‘modern’ iktidarı temsil etmesi bakımından ve buna bağlı olarak toplumsal norm ve düzen olgularının ortaya çıkması açısından önemlidir. Çünkü bu dönemde deli, hasta, suçlu olarak belirlenen bireyler “normal” olarak belirlenen bireylerden ayrılmaktadırlar. Foucault (2005b), “normal olamayan” bireylerin toplumdan tamamen izole edilmediğini belirterek, “normal olan” bireylerin bu bireyleri sürekli olarak görmeleri ve hissetmeleri gerektiğini ileri sürmektedir. Başka bir deyişle, “normal olmayan” bireylerin kapatıldıkları mekanların, “normal olan” insanların yaşadıkları yerlerin etrafında inşa edilmesi, “normal olmayanlar” gibi olamamanın gerekliliğini hatırlatmaktadır.

Foucault, “Büyük Kapatılma” sonrasında sistematik olarak kurulmuş olan iktidar mekanizmalarının ya da iktidar teknolojileri olarak belirttiği iktidarın kurumlarının nasıl işlediğini ve yayıldığını anlatmaktadır (Foucault, 2005a). “Aydınlanma” veya “evrensel akıl” düşüncesinin ön plana çıktığı dönem olarak belirtilen 18. yüzyıl ile beraber, akıl tüm süreçlerin temelini oluşturmaktadır (Foucault, 2005a). Aydınlanma düşüncesinin bireyin kendisini “akıl” temelinde tanımlaması vurgusu, “sapkın ve akıl dışı” olarak belirtilen durumların daha kolay kabul edilebilir bir hal almasını sağlamaktadır (Foucault, 2003). Bu kabulün normalleşmesi, iktidarın disipline edici ve düzenleyici boyuta geçtiğini göstermektedir. Foucault (2003), düzenleyen ve disipline eden iktidarın birçok farklı yöntem ve teknikler kullandığını belirtmektedir. Polisin, bireyler üzerinden kullandığı yöntemleri disipline eden iktidar, ebeveynlerin, çocukları üzerinde kullandıkları yöntemleri ise düzenleyici iktidar olarak örneklendiren Foucault (2003), iktidarın kendisini var ettiği alanlara dikkat çekerek farkındalık yaratmaktadır. Disipline eden iktidar mekanizmalarının devamında yer edinen düzenleyici iktidar mekanizmaları, iktidarın kendi sürekliliğini sağlamak için oluşturduğu teknolojilerdir (Foucault, 2005c:73-75). Düzenleyici iktidar mekanizmaları, bireylerin etrafında ve bireylerin ebeveynlerine, öğretmenlerine ya da işverenlerine bağlanmasını sağlayan ilişkiler üzerinden varlığını göstermektedir (Foucault, 2005c:160). Foucault (2003:177), iktidar ilişkilerinin kaba bir tahakküm olarak ortaya çıkmadığını belirtmektedir. Kaba tahakküm yalnızca aşırı durumlarda var olmaktadır. İktidar ilişkileri güç ilişkileri olarak tanımlandığından özne ile iktidar arasındaki çatışmaları da içinde barındırmaktadır.

Foucault, disipline eden iktidar mekanizmasının beden üzerinden sınırlamalar yarattığını, fakat düzenleyici iktidar mekanizmasının daha ileri boyutta olduğunu belirtmektedir (2005c:76). İktidar ilişkileri, bedenlerin düzenlenmesine ve kontrol edilmesine vurgu yapmaktadır. Disipline eden iktidar mekanizması, hapishaneler veya ıslahevleri ile suçluların sınırlandırıldığını ve kontrol edildiğini göstermektedir. Düzenleyici iktidar mekanizması ise, toplumsal normlar temelinde toplumsal yaptırımları kullanarak, bireyin suça bulaşmadan önce var olan iktidarı içselleştirerek kabul etmesini ifade etmektedir. Bu doğrultuda iktidar, toplumsal normlar ihlal edilmeden büyük oranda engellemektedir (Foucault, 2003). Disipline eden iktidar düzenleyici iktidarın arka planını oluşturan bir mekanizma olarak, toplumsal normların gündelik hayata yerleşmesi için zamana ihtiyaç duymaktadır. Bu mekanizma genellikle toplumsal normların ihlal edilmesinden sonra harekete geçerek, hem ihlal edenlerin disipline edilmesini hem de, ihlal sonrası alınacak ceza ve yaptırımlar ile ihlalin toplumsal

olarak norm dışı kılınmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bir yandan ihlali cezalandırmakta bir yanda da ihlal edilmemesi için sonuçları topluma göstermektedir (Foucault, 2005c). Bu noktada belirtilmesi gereken husus, disipline eden mekanizmanın, bireylerin belirlenen toplumsal normların dışına çıkmaması için caydırıcı özelliğe sahip bir yapı oluşudur.

Disipline eden ve düzenleyen iktidar mekanizmalarının toplum üzerinde oluşturduğu iktidar algısından bahseden Foucault, kendini kontrol eden ve iktidara karşı durmayan bireylerin özne kılındığını belirtmektedir. Ona göre özne olmak, bireyin deneyimi ile kurduğu ve bu deneyimin kendi deneyimiymiş gibi olmasını sağlayan bilinç ilişkisidir. Örneğin, 'akıl hastalığı', 'cinsel sapıklık' ya da 'suça eğilim' gibi belirli davranış ya da varlık biçimlerini deneyimleyen birey, kendisini bu deneyimler doğrultusunda akıl hastası, sapık ya da suçlu olarak kabul edebilir. Bu bize, akıl hastalığı, cinsel sapıklık ya da suç olarak tanımlanan durumların bireyin kendi deneyimleri doğrultusunda uygun görülen, kabul edilen ya da normalleştirilen (Foucault, 2003:14) süreçler olduğunu göstermektedir.

Özne kılınabilmenin koşulu aynı zamanda iktidarın disipline edici ya da düzenleyici mekanizmalarının yarattığı algının dışında bir algıyı da beraberinde getirmektedir. Cezaevine veya akıl hastanesine girme durumu dışında özneleşen birey, aynı zamanda iktidar ile iktidarın baskı ve tahakkümleri ile normalleştirdikleri üzerinden farklı ilişkilere de başlamaktadır. Bu ilişki üzerinden Foucault (2005c), toplumdaki bireyden yola çıkarak özneye kadar giden bu çetrefilli süreç içerisinde iktidarın, en başından itibaren birey üzerinde kurduğu baskının gözle görünen ve hissedilen bir yaptırım olduğunu belirtmektedir. Fakat daha sonra ortaya çıkan düzenleyici iktidar ilişkilerinin devreye girmesiyle beraber bireylerin toplumsal normlara uyum sağlama yönünde davranışlar sergilediği görülmektedir. İktidar bu davranışları normalleştiren bireyler üzerinde niteliksel olarak varlığını daha yoğun hissettirse de niceliksel olarak hissettirmemektedir. Çünkü iktidar bireylerin hayatlarına toplumsal normların dışına çıkmaksızın doğrudan yerleşerek, kendini bireylere içselleştirir veya normalleştirir. Bu süreç ile beraber birey, normalleştirdiği normları iktidarın dayattığı ya da tahakkümünü oluşturduğu bir durum olarak değil, deneyimlediği, yaşadığı ve kendi kararları doğrultusunda oluşturduğu bir süreç olarak görmektedir (Foucault, 2005c). Günümüzde bu sürecin farkındalığını yaşamak oldukça zordur. Çünkü toplumsal olarak kabul edilen haline gelmiş ve iktidarın yeniden üretimini sağlayan iktidar ilişkileri ağı, toplumsal yapının her yerini sarmış bulunmaktadır (Boyne, 2009). İktidar ilişkilerinin toplumsal ağın derinlerine kök saldıgını ifade eden Foucault, iktidarın çok yönlü bir yapı olduğunu ve ilk olarak başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmaya izin veren bir farklılaştırma sistemi olduğunu işaret etmektedir (2005a:135).

Foucault'a göre (2005c:70) iktidar, sadece bireysel ve kolektif olarak tarafların birbirleriyle olan ilişkileriyle sınırlı değildir ve aynı zamanda bir taraf diğerleri üzerinde eylemlerde bulunur. Tamda bu nedenle var olan eylemler, bireyler arasındaki ilişkiler temelinde sorgulanmaktadır. Başka bir deyişle, bir (grup) bireyin diğerlerine uyguladığı iktidarın varlığı tarafların bu durumu içselleştirmesiyle ve normalleştirmesiyle gerçekleşmektedir. Dahası, bu durum içerisinde "rıza"nın olması gerektiğini vurgular. Rıza, iktidarın var oluşunun ve sürdürülebilirliğinin temel bir koşuludur.

Disipline eden ya da düzenleyen iktidar sürekli olarak kendini yeniden üretmektedir. Çünkü iktidarın dayanıksız yapılarının güçlendirilmesi ve şekil değiştirmesi gerekmektedir. Rıza kavramı bu noktada, şekil değiştiren iktidarın yapısı ve özne olan birey ile yakından bağlantılıdır. Disipline eden ve düzenleyen iktidar zaman içerisinde kendi mekanizmaları içerisinde birey üzerindeki baskıyı ve tahakkümü arttırdığı için, özneleşen bireyin direnci karşısında zayıflamaktadır (Gordon, 1999). Foucault'a göre, özneleşen bireyi sarmış olan iktidarın yeni teknolojisi "biyoiktidar" dır ve bu teknoloji bireylerin üzerinde değil, bireylerin eylemlerinin üzerinde eylemde bulunan, şundaki ya da sonra olacak eylemler üzerinde bir

eylemdir. Bu noktada iktidar, eylemler üzerine işlemekte olan “eylemler kümesi” olarak (Foucault, 2005a:73-74) tanımlanmaktadır.

Foucault, biyoiktidarın ne olduğunu ve bireyler tarafından nasıl içselleştirildiğini ya da normalleştirildiğini Panoptikon modeli üzerinden açıklamaktadır. Jeremy Bentham’ın hayata geçmeyen cezaevi modeli olan Panoptik sistemi, normal cezaevi tasarımlarından farklıdır ve ortasında bir gözetme kulesi bulunmaktadır. Suçlular kuleden ne zaman ve nasıl gözetlendiklerini bilmemektedirler (Foucault, 2005b:36). Biyoiktidar olgusunun kavranabilmesi için önemli bir unsur olan Panoptikon modelinde, bireyler gözetleme araçlarının olduğu gündelik hayatlarında kendilerini sınırlayarak kontrol altında tutmaktadırlar. Bentham ideal bir cezaevi yapısını oluştururken bunun aynı zamanda okul, hastane, fabrika vb. yapılara da uygun olduğunu ifade etmektedir. Ortada bulunan gözetleme kulesi ya da yapısı ile yuvarlak biçimli bir büyük bina veya yapının nasıl gözetlendiğinin tasarlandığı bu model, bireylerin kurumun içinde nasıl kontrol edildiğinin, denetlendiğinin, gözlemlendiğinin ve yeri geldiğinde müdahale edildiğinin ideal formülünü ortaya koymaktadır (Foucault, 2005b: 183-185).

Panoptikon olarak adlandırılan model, iktidar ilişkileri üzerinden ve iktidar adına hareket eden her alana kök salmış evrensel bir görünürlük projesidir (Foucault, 2005b:186). Sürekli olarak denetlenen veya gözetlenen birey(ler)in zaman içerisinde suça bulaşma ya da istenilmeyen/onaylanmayan davranışa yönelme durumlarını büyük oranda ortadan kaldıracaktır. Bu durum gözetlemenin içselleştirilmesi ile tam olarak gerçekleşmektedir (Foucault, 2005b:187). Çünkü panoptik modeli temele alan günümüz iktidarı, fiziksel şiddet ve araçlarını kullanarak kısıtlamaları uygulamaksızın gözetleme ile bireylerin bunu hissetmelerine ve içselleştirmelerine yol açmaktadır. Bununla birlikte bireyler artık gözetlenmenin ötesinde kendilerini gözetleyen ve kontrol eden bir gündelik hayat inşa etmektedirler (Foucault, 2003:94-95).

Foucault, iktidar kavramının derinlikli olarak ele alınmasının gerektiğini belirtmektedir. Panoptik bir sistem olarak modelize edilen ve tüm ilişkilerde var olan iktidarın toplumda kontrol eden ve toplum tarafından normalleşen ama bunu hissettirmeyen bir mekanizma olarak nasıl kabul edildiğini sorgulamaktadır (Foucault, 1980; Foucault, 1982).

Günümüzde iktidarın baskı yöntemlerini kullanarak güç ilişkileri üzerinden var olmadığını belirten Foucault (1982:780), iktidar ilişkilerinin gücünün temelini, bireylerin kendi düşünce ve kararlarıyla iktidara olan bağlılıklarına işaret etmektedir (Foucault, 1980:142). Bireylerin kendi kararları ile olan bağlılıkları, aynı zamanda iktidarın kendini yeniden üretmesine de katkıda bulunmaktadır. Panoptikon modelinde Foucault (2002:45), kontrol edilen ve gözetlenen bir toplumun özneleri tarafından bu durumun içselleştirilerek performe edildiğini ileri sürmektedir (Foucault, 2002:45). Dolayısıyla biyoiktidar mekanizmaları aracılığıyla birey sürekli olarak kendini ve etrafındakileri kontrol etmektedir ve bu durum bireyin iktidarı içselleştirerek sergilediği (özgün) davranışları ile özne kılındığını göstermektedir.

Bireyin özneleşmesini veya nesne olarak konumlandırılmasını biyoiktidarın işleyişi üzerinden çözümleyen Foucault, özne olan bireyin özgürce kendi kararlarını alabilmesinin temelinde iktidarın belirledikleri ve bireyin normalleştirdiklerinin yattığını söylemektedir. Birey herhangi bir müdahaleye uğramadan kararlarını kendi almışsa özne olmaktadır. Ancak aldığı kararlar iktidar mekanizmaları aracılığıyla sınırlandırıldığından ve bu doğrultuda şekillendirildiğinden bihaber olan birey, aynı zamanda nesne durumundadır. (Foucault, 2005c:160).

Foucault, günümüzde özne ile iktidar arasında var olan ilişkinin disipline edici ve

düzenleyici olan iktidar mekanizmalarının var olduğu döneme oranla daha az şiddet barındırdığını, fakat çok daha yoğun bir baskı oluşturduğunu belirtmektedir (Foucault, 2005c:195). Ancak özne olan birey iktidar tarafından öylesine sıkı bir ağ ile kaplanmıştır ki, özne bu durumun sorgusunu yapmaksızın kendi kararları doğrultusunda var olduğunu düşünmektedir (Foucault, 2005c:195-196). Ayrıca Foucault'a göre (2000:77) iktidar ilişkileri olmaksızın bir yapının ya da toplumun olmayacağını söylemek, inşa edilen iktidar ilişkilerinin zorunlu olduğunu ya da toplumun bu zorunlulukla sürekliliğini devam ettireceği anlamına gelmemektedir. Tahakkümün veya baskının sınırının çizilemeyeceğini iddia etmek yanlış olacaktır (Foucault, 2003:176). Foucault (2003:177) iktidar her yerde olsa dahi ona karşı mücadelelerin ya da karşı çıkışların var olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla iktidarın var olmasının her zaman bir direniş alanı yaratacağını ve bu mücadelenin istikrarlı tahakkümden ziyade sürekli ve çok biçimli olduğunu ifade etmektedir. Tahakkümün sınırını belirleyen şeyin direniş olduğunu vurgulayan Foucault (2000:81), direniş ile özgürlük üzerinden değerlendirmeler yapmaktadır. Direniş ile özgürlüğün aynı olmadığını fakat bazen birbirinin yerlerine kullanılabilmesinin altını çizmektedir. Foucault (2000:74-75), iktidardan arınabilecek özgürlük pratiğinin var olacağını iddia etmez fakat, bu dinamiğin imkanının direniş ile mümkün olabileceğini belirtir. Bu direniş, bireyin iktidar tarafından sarılmasını sağlayan yapıyı ortadan kaldırmaya yönelik her türlü girişim olarak ifade edilebilir (Foucault, 2005b:85). Foucault iktidar ilişkileriyle sürekli bir ilişki içerisinde olan öznenin/bireyin özgürlük istenci üzerinden sorunsallaştırdığı iktidar ilişkilerine karşı farkındalığını arttırma çabasıdır. Bu farkındalık, öznelere/bireylerin direnişe değer ortamı yaratacağını belirtmektedir (2005b:85). Sorunsallaştıran bireyin farkındalığını yaratacak olanın “entelektüel” olduğunu belirten Foucault (2005b:23), her ne kadar entelektüel toplum içerisinde bir misyona sahip olmasa da, iktidarın özneye sağladığı alanın ne kadar kısıtlı ve öznenin ne kadar sınırlı ve tahakküm altında olduğunu entelektüel tarafından belirtileceğini söylemektedir. Böylece özne, iktidarın araçlarının farkına vararak direnç göstermeye çalışacaktır.

Foucault iktidarın gelenekselden moderne evriliş sürecindeki değişimini, modern dönemde iktidarın inşa ettiği ve egemen olduğu kurum ve söylemler üzerinden açıklamaktadır (Foucault, 2003: 35). Bunlarla özne, yapı içerisinde inşa edilir ve nesneleştirilir. Bu perspektifte ele alındığında, iktidarın sahip olduğu ya da ürettiği tüm yapı ve söylemler öznenin, iktidarın belirli kategorilerine ve sınıflandırmalarına girmeyi “kabul ederek” veya “boyun eğerek” ikincil kılındığı görülür (Butler, 1997). Yani tahakküm altındakiler iktidarın ürettiği stratejiler ya da politikalar aracılığıyla aynı zamanda nesneleştirilmektedir. İktidarın toplumsal ve siyasal olarak görünürde çok çeşitli biçimleri olmakla birlikte bunlar, birbirlerine dönüştürülmekte ve bir tahakküm alanı oluşturmaktadır. İktidarın varlık alanını devam ettirebilmesi için tahakküm kurması da, belirli biçimlerde görünür hale gelmektedir. Örneğin, iktidar para üzerinden oluşturduğu söylem ile zenginliğin gücünü/iktidarını yaratarak, öznenin üzerinde gerek yasal prosedürleriyle, gerekse vergilendirme gibi politika ve stratejileriyle tahakküm kurabilir; ürettiği vatan(daşlık) ve etnisite söylemi üzerinden vicdanlara seslenerek ya da meşru itaat gereğini hatırlatarak otoritenin gücünü özneye empoze edebilir ya da oluşturduğu kanun ve hüküm içeren söylemleriyle özneyi sınırlayarak, gözlemleyerek, denetleyerek, yasaklayarak ya da zorlayarak kendini dayatabilir (Maharaj, 1995:56-57).

Bu çerçeveden bakıldığında sosyal politikaları bir iktidar alanı olarak okumak mümkün hale gelir. İster iktidar alanının içinden ister dışından okunsun, şunu belirtmek gerekmektedir ki, sosyal politikanın kapsamına dair farklı ele alışlar söz konusudur. Ancak Koray'ın (2000: 27) işaret ettiği gibi sosyal politika, genel bağlamda iyileştirilmesi ya da değiştirilmesi istenen duruma yönelik izlenen yol olarak ifade edilir. Sunal (2011:288) da sosyal politikayı, modern toplumlarda, toplumsal ve ekonomik yapının toplum üzerinde yaratmış olduğu eşitsizlikleri ve

olumsuz durumları ortadan kaldırma çabasında olan bir iktidar uygulaması olarak kavramsallaştırır. Sosyal politikalar Antik Yunan dönemine kadar uzanan bir tarihselliğe sahip olmakla birlikte sanayi devrimi sonrası süreçte merkezi ve güçlü bir görünüm kazanmıştır. Bu merkezileşme sürecinde sosyal politikalar ilk olarak işçilerin koşullarını düzeltmeyi/iyileştirmeyi amaçlamışken, zaman içerisinde bu politikaların kapsam ve uygulama alanları genişletilerek bir yandan ekonomik sistemlerin etkisiyle, öte yandan kadın, çevre, çocuk, engelli, yaşlı gibi grupları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Uçar, 2011: 51).

Sosyal politikalar; feminist hareketin gelişmesi, çalışma yaşamındaki dönüşümler ve bu dönüşümlere bağlı olarak kadının çalışma yaşamında daha fazla yer alması ve eşit haklar mücadelesinin bir yansıması olarak cinsiyet eşitliği sağlama iddiasını temel almaktadır (McCall ve Ofloff, 2005:159-160). Ancak sosyal politikalara içkin olan iktidar olgusu ve aynı zamanda bu iktidarın eril ideolojik temelleri bağlamında konuya bakıldığında; sosyal politikaların, cinsiyet eşitliği ve eşit haklar temelindeki iddialarının tartışmalı hale geldiği görülür. Bu eril ideoloji, sosyal politikalarla karşılıklı olarak üretim ve yeniden üretim ilişkisi içerisinde. Bu anlamda sosyal politikaların, ‘kamusal alan’ inşası noktasında erkeğin deneyimlerini, sorunlarını ve hatta biyolojisini norm olarak alan bir perspektiften ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır (Rosicki, 2012:16). Dolayısıyla politikaların yöneltildiği kamusal alan, ‘erkek alanı’ olarak erkek özneliğini ve faaliyetlerini içerdiği için erildir. Bir iktidar alanı olarak sosyal politika, her ne kadar toplumsal cinsiyet eşitliği iddiasıyla genişlemeye devam etse de, bu politikaların aracılığıyla yeniden üretilen iktidarın eril içerimi, sosyal politikalarda “kadın özneliği”ne yer vermemektedir. Kadının 200 yıldır süregelen ‘eşit birey olma’, ‘eşit yurttaş olma’ mücadelelerine karşılık, kadının özneliği halen ‘ev kadınlığı’, ‘annelik’ ve ‘eş rolü’ üzerinden belirlenmekte ve çalışma yaşamının düzenlenmesinde de bir iktidar alanı olan sosyal politikalar tarafından kadının özneliği ailedeki varlığı ile özdeşleştirilmektedir.

Hegemonik Erkeklik ve Çalışma Yaşamında Kadının Özne Dışı Kılınması

Toplumsal hayatta, çalışma yaşamının erkek egemen olarak erkek deneyim ve pratikleri ile inşa edildiği ve erkekliğin bir iktidar pratiği olarak kurumlaştığını belirten Atay (2014:14), erkekliğin iktidar tarafından nasıl şekillendirildiğini ele almaktadır. Erkekliği toplumsal cinsiyet kategorisi olarak sınıflandıran Bozok (2011:11) ise, toplumsal cinsiyet sınıflandırması ile biyolojik cinsiyet sınıflandırmasının paralel olarak üretildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla etkileşim içerisinde olunan toplumun deneyim, pratik ve kabullerine göre şekillenen cinsiyet, bunu şekillendiren iktidar üzerinden sürekli olarak (yeniden) üretilmektedir.

Her toplumsal yapıya göre farklılıklar gösteren erkeklik(ler), içinde yer alınan toplumun rollerine, değerler ve davranışlarına göre farklılıklar barındırmaktadır (Kimmel ve Aronson, 2004:503). Erkekliğin birçok değişkene göre farklı tanımlamalarının yapılabilmesi tek bir erkekliğin olmadığını, erkekliklerin olduğunu göstermektedir (Bozok, 2011: 49). Hatta Connell (1998:10), her yerde bulunan tek bir erkekliğin varlığından bahsetmenin imkansız olduğunu belirterek, “erkeklikler” hakkında konuşulması gerektiğini ifade etmektedir. Connell (2005:80) erkeklikleri hiyerarşik bir sıralama içerisinde “hegemonik”, “tutucu/suç ortağı” ve “tabi kılınmış/madunlaştırılan” erkeklikler olarak sıralamaktadır. Bu sıralamaya ek olarak cinsiyetin, sınıf ve ırk gibi yapılar ile etkileşimi bağlamında dördüncü tanımının “marjinalleştirilen” erkeklik olduğunu ifade etmektedir. Özellikle “hegemonik erkeklik” tanımlaması üzerinde sorgulamalar yapan Connell “Toplumsal Cinsiyet ve İktidar” adlı çalışmasıyla, bu kavramın temelini oluşturan olgunun “hegemonya” olduğunu belirtmiştir (1998:246). Hegemonyanın toplumsal ilişkilerde kazanılan üstünlük ya da iktidar olduğunu belirten Connell, toplumsal ilişki sürecinde hegemonya kazanan grubun diğer grup ya da grupları ortadan kaldırmak yerine, ikincil kıldığını belirtmektedir (1998: 246-247). Foucault’nun (2005c) iktidar ilişkilerinde iktidarın bireyleri özne kılmasının aynı zamanda bireyin farkında olmadığı bir nesne olma

durumunu yarattığını belirtmesi gibi Connell'da, iktidarın hiyerarşik ilişki içerisinde bir diğerini baskı ve tahakküm ile özne dışı ya da nesne kılma sürecini anlatmaktadır.

Hegemonik erkekliğin ne olduğunu, “belirli erkek gruplarının iktidara ve zenginliğe nasıl sahip olduğunu ve onların bu hakimiyeti oluşturan sosyal ilişkileri nasıl yeniden ürettiklerini ve meşrulaştırdıklarını” sorgulayan Connell, iktidarın sadece kadını ikincil kılmakla kalmayarak, aynı zamanda erkekler arasında da farklı türden çatışmalar yarattığının altını çizmektedir (Connell vd., 2005:592). Foucault'nun da (2005c) belirttiği gibi, iktidar ilişkileri evrensel bir yapıya sahip değildir ve içerisinde çatışmayı barındırmaktadır. Diğer bir deyişle, iktidar ilişkileri içerisinde yer alan bireyler ya da gruplar, iktidarı normalleştirerek özneleşme süreçlerini gerçekleştirdiği gibi iktidar olma mücadelesini de vermektedirler.

İktidarın toplumsal yapı üzerinden belirlediklerinin birey tarafından nasıl normalleştirildiğini ya da bireye kendi kararıymış gibi hissettirerek bireyi nasıl özneleştirdiğini inceleyen Foucault (2005c), özne ve iktidar üzerinden büyük bir sorgu alanı yaratmaktadır. Bu sorgu alanını toplumsal cinsiyet üzerinden inceleyerek, iktidarın ve öznenin erkek deneyim ve pratikleri üzerinden nasıl oluşturulduğunun tartışmasını yapan Connell (1998), iktidarın normalleştirdiği hegemonik erkeklik tartışmalarıyla sorgu alanını daha da derinleştirmektedir. Aynı doğrultuda iktidarın erkeklik deneyim ve pratikleriyle ona bağlı kurum ve kuruluşları nasıl (yeni) ürettiğini sorgulayan Collinson ve Hearn (2005) ise, iktidar alanlarının erilliğini bir iktidar alanı olarak çalışma yaşamında çözümlemektedir. Collinson ve Hearn (2005) çalışma ilişkilerini devlet, siyaset, aile, kamusal dünya, iş yeri ve bunların içerisinde üretilmekte olan hiyerarşik alanların iç içe geçtiği bir ilişkiler ağı olarak tanımlamaktadır. Bu ilişkiler ağı, erkek deneyim ve pratiklerinin kadını ikincil kılarak bu ikincilliğin nasıl normalleştirildiğini ortaya koymaktadır (2005). Bir iktidar alanı olarak çalışma yaşamının düzenlenmesini sağlayan sosyal politikalar, kanunlar ve yönetmeliklerin (erkek) iktidar tarafından üretiliyor olması, çalışma yaşamında kadının özne olamamasına neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle, çalışma yaşamının, gerek sosyal politikalar gerekse de kanunlar ile erkeklik deneyim ve pratikleri üzerinden üretilmesini sağlayan iktidar, kadının bu alan içerisinde ikincil olmasını sağlamaktadır. Buradan hareketle ataerkil normlar temelinde bir iktidar alanı olarak sosyal politikalarda kadının konumlanış biçimleri; aşağıda görüleceği üzere, ‘Çalışma Yaşamına İlişkin Düzenlemeler’, ‘Annelik Üzerinden Çalışan Kadın Özneliği’, ‘Ev Kadınlığı Üzerinden Kadın/Çalışan Özneliği’ ve ‘Muhtaç Çalışan Kadın Özneliği’ başlıkları üzerinden tartışılmaktadır.

Çalışma Yaşamına İlişkin Düzenlemeler

Erkeklerin ve kadınların konumlanış biçimleri, biyolojik belirlenimlerine göre değil daha çok toplumsal olarak inşa edilmektedir. Bu iki grubun biyolojik olarak farklılıklara sahip oluşu aynı zamanda özel alanlarının dışında, cinsiyete dayalı iş bölümü üzerinden de ortaya çıkmaktadır. Cinsiyete dayalı olarak inşa edilen iş bölümü, tarihsel ve toplumsal olarak birçok farklılığı barındırmaktadır. Tarihsel ve toplumsal bağlamda erkeklerin üretim sürecine öncelikli olarak girmeleri ve toplumsal karşılıkları olan konumları işgal ederek denetimleri altında tutmaları bu farklılıkların temelini oluşturmaktadır (Hirata vd., 2009:94). Bu tarihsel ve toplumsallığın iktidarını kuran erkekler, kendi deneyim ve pratikleri üzerinden iş bölümü farklılaşmasını oluşturarak, çalışma yaşamının erkek alanı olarak içselleştirilmesine neden olmaktadır. Zaman içerisinde farklı toplumsal ve ekonomik dinamiklerin etkisiyle kadının erkeğe ait olan çalışma yaşamına girme çabası, erkek iktidarın sahibi olduğu çalışma yaşamında kadına yer açmasına neden olmaktadır. Öte yandan açılan bu alanda kadınlar eril tahakkümün ortaya koyduğu sınırlamalar ile karşılaşmaktadırlar. Bu bağlamda, Foucault (2005c) bireylerin özneleşerek özgürce kendi kararlarıymış gibi verdikleri kararların altında iktidarın normalleştirdikleri yatmaktadır diye ifade ettiği ve Connel (1998), Collinson ve Hearn (2005)

gibi feminist düşünürlerin bunu derinleştirerek iktidarın normalleştirdiklerinin temelinde, iktidarın cinsiyetinin deneyim ve pratiklerinin yattığının sorgusu, çalışma yaşamında kadının nasıl konumlandırıldığını göstermektedir. Çalışma yaşamını sosyal politikalar üzerinden belirleyen (erkek) iktidar, kadının çalışma yaşamında konumlanmasının gerekliliğini dile getirerek, cinsiyet eşitliği iddiası ile inşa ettiği sosyal politikaların içselleşmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, Foucault'cu bir perspektif ve feminist bir sorgu ile cinsiyet eşitliğinin iddia edildiği sosyal politikaların ve onun içerisinin nasıl hegemonik erkeklik deneyim ve pratikleriyle inşa edildiğini kavramak önem arz etmektedir.

Cinsiyet eşitliği iddiası ile oluşturulan sosyal politikaların içeriğine bakıldığında, ilk eleştirilerin, “eşit vatandaşlık” statüsü kavramını üreten başladığını görebiliriz (Phillips, 1987:34). Bu bakışın temelini “sizin eşit vatandaşınız ülke çoğunluğunu oluşturan etnik gruba mensup heteroseksüel bir erkektir; sizin hikayenizde kadın görülmemektedir” feminist söylemi oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ulus devletin vatandaşı beyaz heteroseksüel erkektir (Mayer, 2000:5-6). Dolayısıyla feminist bakışın çıkışını; politikaların içeriğini erkeğin deneyiminin ve hayatının kurduğu (kamusalı belirleyenin, şekillendirenin, içerisinde yaşayanın erkek olduğu, kadının bu alanın içerisinde yer almadığı ve dolayısıyla vatandaşın erkek kılındığı) doğrultusundaki itirazlar oluşturur. Sosyal politikalar her ne kadar eşitliğe dayalı politikalar iddiasıyla ortaya çıkarılmış olsa da, buradaki ‘vatandaş’ ve ‘eşitlik’ aslında heteroseksüel erkeğin deneyimine, yaşamına dayalı bir sosyal politika, bir hukuk ve görme biçimi olarak ortaya çıkmaktadır (Bhatnagar, 2009:1039). Kadınların çalışma yaşamına katılımını sınırlayarak, kadınların sosyal haklara ancak babaları veya kocaları üzerinden erişebildiklerini, bu bağlamda ortaya çıkan ve birbiriyle örtüşen sorunlardan oluşan bir dışlanma durumu içinde eşit vatandaşlık statüsü dışında kaldıklarını ortaya koyarak eleştiren feminist sosyal politika teorisi; kadınların çalışma hayatına katılabilmeleri için gerekli olan dönüştürücü sosyal politika önlemlerinin önemli bir bölümünün çalışma koşullarıyla ilgili olduğu savını ortaya koymaktadır (Dominelli, 2002:66). Çalışma koşulları ve uygulamaları, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, fiziki şartlar gibi tüm dinamiklerin belirleyeni olarak görülen iktidar, bu dinamikleri kendi inşa ettiği alanda sürekli olarak yeniden üretir. İnşa ettiği alanın devamlılığını sağlamak için kurallar ve kanunlar üreterek, oluşturduğu eril alanın varlığını sürekli hale getirmektedir (Connell, 1998). Sosyal politikaya, çalışma yasalarına, hukuka, dolayısıyla aslında iktidarların toplumsal alanına ilişkin düzenlemelerine erilliğin egemen olduğunu ifade eden feminist sosyal politika teorisyenleri de, çalışma yaşamının kanunlarının inşa edilme sürecinde kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinden “özne dışı” olarak kurulmasını eleştirmektedir (Mcneay, 1992:52).

Çalışma yaşamını belirleyen kanunlar ile bu kanunların uygulanmasında farklılıklar doğabilmektedir. DMK ve İK'yı teorik kapsamda alan bu çalışmada, incelenen bu kanunların içeriklerine bakıldığında aşağıda tartışılan kanun maddelerin kaldırılması ya da iyileştirilmesi halinde dahi, kanunların eril olmaktan çıkacağı düşünülmemelidir. Daha önce de belirtildiği gibi bu kanunlarla ve uygulamasıyla inşa edilen çalışma yaşamı, erkeğin yaşamı ve deneyimleri temelinde oluşturulduğundan ‘erkek çalışanın alanı’ olarak belirlenmiştir. Nitekim bu hususu aşağıda örnekleri verilen maddeler üzerinde okuyabilmek mümkündür.

DMK'nın 6. maddesi devlet memurluğuna atanacak kişilere atama sırasında ettirilecek yemin metnini düzenlemekte olup buna göre mesleğe alınacak kişilerin ‘şerefleri ve namusları üzerine yemin’ etmeleri zorunlu kılınmıştır (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>).

İK'nın 24. maddesinde özetle; işverenin... işçinin namus ve şerefine dair sözler söylemesi durumunda işçinin iş akdini haklı sebeple feshedebileceğine yönelik düzenleme bulunmaktadır (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>).

Özellikle kanunların yukarıdaki maddelerinde tanımladıkları gibi, onların, esas ve gereklerine uymanın, bu esas ve gerekliliklerin kabul beyanının ve “yemininin”; ataerkil ahlaki değerlere dayalı olarak hegemonik erkeklik ve ideali içerisinde erkeğin “namus” ve “şeref” söylemine dayandırılması söz konusudur. Diğer bir deyişle, “namus“ ve “şeref” kavramları ataerkil ahlaki değerler bağlamında kadın üzerinden ve erkeğin söylemleri ile oluşturulmuştur. Kadının da erkeğin de aynı yemini ediyor oluşu her ne kadar bu durumu teorik anlamda eşitlikçi olarak sunuyor olsa da, kavramlar köken olarak erkeğin kadının cinselliğini denetlemesi için kurguladığı kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada paralel bir bağlamda dikkat çeken nokta ise, Foucault’nun da (2005c) belirttiği gibi, iktidar ilişkileri üzerinden öznenin özgür bir birey olarak kendi kararlarını alıyor olması, bireyin özgür olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü iktidar, bireyin rol, davranış ve konumlandırılışına etki etmektedir ve bu etki birey tarafından normalleştirildiğinden hissedilmemektedir. Aynı zamanda İK’nın 24. maddesinde olduğu gibi iş sözleşmesinin hükmünün sonlandırılmasında gerek iş verenin gerekse işçinin “şeref” ve “namusuna” dokunacak sözlerin söylenmesinin önemli kılınması; çalışma alanının ve çalışma kanunlarının “hegemonik erkeklik” ve ataerkil değerlere dayalı olarak inşa edildiğini göstermede dikkat çekicidir. Connell’in da (2005) yukarıda işaret ettiği gibi erkek hegemonyası, kadının bedenine uyguladığı tahakküm üzerinden karşımıza çıkmaktadır. Bu hegemonya kadının bedeni üzerinden söylemi üreterek kadının yaşamına yasaklar ve sınırlar koymaktadır.

Annelik Üzerinden Çalışan Kadın Özneliği

Çalışma yaşamı erkek egemen iktidarın belirlediği bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı her ne kadar cinsiyet eşitliği iddiasını vurgulasa da gelenekselden moderne evrilen iş bölümünde kadına ait olarak belirlenen alan ‘annelik’ üzerinden sürekliliğini devam ettirmektedir. Diğer bir deyişle erkek egemen iktidar, çalışma yaşamında kadını öncelikli olarak annelik rolü ve kimliği üzerinden tanımlamaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi Connell (2003), (erkek) iktidarın kadını kamusal alanın dışında nasıl konumlandığını sorgulamaktadır. Bu sorgu bağlamında, egemen erkeğin inşa ettiği toplumsal cinsiyet normları içerisinde, çalışma yaşamının kadını konumlandırmaya başlamasıyla kadına çifte yük yüklendiğini belirten Collinson ve Hearn (2005), toplumsal cinsiyet normları üzerinden hiyerarşik bir yapının oluşturulduğunu ifade etmektedir. Bu hiyerarşi içerisinde erkeklerin kendi aralarında rekabet içerisinde olduğunu ve kadınların bu rekabetin dışında tutularak farklı konumlandırmalar ile tanımlandığını belirtmektedir. Dolayısıyla kadınların çalışma yaşamının dışında konumlandırılışı onları geleneksel ‘annelik’ rollerini üzerinden tanımlamaktadır.

Aşağıda DMK ve İK’da içeriklerinin verildiği birçok maddede de görüleceği üzere toplumsal cinsiyetlendirilmiş iş bölümünde kadın “annelik” üzerinden kurulmaktadır.

DMK’nın 104. maddesinde özetle; kadın memura doğumdan önce sekiz hafta doğumdan sonra 8 hafta olmak üzere toplam 16 hafta analık izni verileceği, buna karşılık erkek memura eşinin doğum yapması halinde, isteği üzerine on gün babalık izni verileceği düzenlenmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>).

İK’nın 74. maddesinde özetle; kadın işçiye doğumdan önce sekiz hafta doğumdan sonra 8 hafta olmak üzere toplam 16 hafta analık izni verileceği, üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen eşlerden birine veya evlat edinene çocuğun aileye fiilen teslim edildiği tarihten itibaren sekiz hafta analık hâli izni kullanılacağı düzenlenmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>).

İK’nın EK 2. madde’sinde özetle; İşçiye eşinin doğum yapması hâlinde ise beş gün ücretli izin verileceği düzenlenmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>).

Yukarıda örnek olarak verilen maddelerde görüleceği üzere doğumda annelik izni 16 haftayken babalık izni memurlarda 10 gün, İK'ya tabi işçilerde 5 gündür. Babalık izni 4-B Sözleşmeli personellerde 2 güne düşmektedir. Babalık izni hakkının annelik iznine oranla bu denli düşük düzenlemesi kadını 'annelik' üzerinden, babayı ise 'çalışan erkek' üzerinden kurmaktadır. Yani çalışma yaşamında çalışan özne 'erkek' olduğunda sahip olduğu/kurduğu eril alanın devamlılığını sağlamak ve korumak adına izin süresinin kısa tutulması ve kadının ise "anne"lik (çocuğa bakan birey) üzerinden kurulup bu sürenin uzun olması çalışma yaşamının kadını dışarda tuttuğunu ve alanın erkeğe içkin olduğunu gösterir. Aynı şekilde 'evlat edinme' durumunda çocuğun yetişmesinden ve bakımından birincil sorumlu olanın anne olarak kadın kılınması ve kadına 8 haftalık "annelik hali izni" verilmesi çalışma yaşamına ilişkin düzenlemelerin çalışanın cinsiyetine göre belirlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla çalışma yaşamına yönelik düzenlemeler cinsiyetlendirilmiş, bu düzenlemeler çalışanın ve onun da kadın olması itibarıyla anneliğinin atfedilmiş cinsiyeti üzerinden oluşturulduğunu görmekteyiz. Bu durum kamusal alanın erkeğin alanı olarak çizilmesinin bir karşılığı olarak, kadın özneliğinin imkanının sorgulanmasını da beraberinde getirmektedir.

Ev Kadınlığı Üzerinden Kadın/Çalışan Özneliği

Aşağıda içeriklerinin verildiği kanun maddelerinden de görüleceği üzere kadın, 'ev kadınlığı' üzerinden tanımlanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Connell da (2003), toplumsal cinsiyet düzeni üzerinden kadının her ne kadar kamusal alanda var olma mücadelesi verse dahi, özel alan üzerinden tanımlandığını belirtmektedir. Foucault'nun (2005c), "iktidar bireyi kendi istedikleri doğrultusunda özneleştirmektedir" ifadesi bağlamında, erkek egemen yapının kadını özel alana hapsedtiğini ve ev üzerinden tanımladığını söylemek mümkündür.

İK'nın 120. maddesinin atfı ile 1475 Sayılı İş Kanunu'nun 14. maddesinde özetle; kadın eşin evlendikten sonra iş akdini haklı nedenle feshedebileceği, derhal işten ayrılabilmesi, kadının evliliği gerekçe göstermesinin yeterli olacağı ve bu durumda kıdem tazminatına hak kazanacağı düzenlenmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>).

DMK'nın 206. maddesinde özetle; Çocuklar için verilen aile yardım ödeneğinin 25 yaşın bitiminde kesileceği, ancak 25 yaşını bitirdiği halde evlenmemiş kız çocukları ile çalışmayacak derecede malullükleri resmi sağlık kurulu raporuyla tespit edilenler için süresiz olarak ödeneğin verilmesine devam olunacağı düzenlenmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>).

Yukarıdaki kanun maddelerinden de anlaşılacağı üzere çalışma yaşamına katılan kadın 'evli olma statüsü' üzerinden tanımlanmıştır. Kanun maddelerinin sadece kadının evlilik sonrası işten ayrılmasına yönelik olarak düzenlenmesi; yani kadının evlilik sonrasında bir yıl içerisinde isterse istifa edebilmesi ve tazminatını sebep belirtmeksizin alabiliyor olması, kadının 'ev kadınlığı' üzerinden konumlandırıldığını göstermektedir. Kanunun bu hakkı erkeğe tanımamış olması dikkat çekicidir. Kanun, kadının evlendikten sonra işten ayrılmasını olağan ve haklı olarak nitelendirirken, erkeğe evlilik sebebiyle işten ayrılma hakkını tanımamaktadır. Bu durum ise, evlendikten sonra kadının çalışmayarak ev kadını olmasını ya da evlendikten sonra erkeğin çalıştığı şehre taşınmasını normalleştirmektedir. Benzer şekilde bu algının "aile yardım ödeneği" konusunda da yeniden üretildiği söylenebilir. Kadının 25 yaşını bitirdikten sonra çalışmaması ve evlenmemesi halinde kadına yapılan bu ödeneğin devam etmesi, kadını 'yardıma/bakıma muhtaç', 'kullanması/korunması gereken' olarak konumlandırmakla birlikte, kadını özne olarak değil ataerkil aile kodlarına dayalı 'ev kadını' olarak inşa etmektedir. Connell'in da (1998) belirttiği gibi, erkeğin egemen olduğu ve bu doğrultuda oluşturduğu toplumsal yaşam, erkeğin deneyim ve pratikleri, talep ve istekleri doğrultusunda inşa edilerek, kadının erkeğe bağlı ya da erkeğin istediği konumda olmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte

25 yaşını bitirmiş erkeği ise, hegemonik erkeklik ve idealine dayalı çalışma yaşamının sahibi olan özne olarak kurmaktadır. Bu nedenle eril olarak inşa edilmiş bu yapının erkeği, ‘ailenin geçimini sağlayan evin reisi’, ‘çalışma yaşamının ve kamusal alanın öznesi’ olarak konumlandırırken; kadını ‘evlilik’, ‘aile’ ve ‘özel alan’ üzerinden ikincil kılmaktadır.

“Muhtaç” Çalışan Kadın Özneliği

Kanunlarda bir önceki tartışmada da bahsedildiği gibi, kadının ‘yardıma/bakıma muhtaç’ ve ‘korunması/kollanması gereken’ olarak konumlandırıldığını ve çalışma yaşamını düzenleyen sosyal politikalar ve içeriklerini oluşturan kanunlar çerçevesinde, ‘ikincil’ olarak çalışan kadın algısının yaratıldığını söylemek mümkündür.

İK’nın 72. maddesinde özetle; maden ocakları, kablo döşemesi, tünel inşaatı, kanalizasyon gibi su altında veya yer altındaki işlerde on sekiz yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılmasının yasak olduğu düzenlenmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>).

İK’nın 73. maddesinde özetle; sanayiye ait işlerde on sekiz yaşını doldurmuş kadın işçilerin gece vardiyasında çalıştırılmasına ilişkin usul ve esasların ayrıca ilgili bakanlık tarafından hazırlanacak bir yönetmelikte gösterileceği, kadın işçiler gece çalışırken ikametgahına yakın yerden aldırılacağı, güvenli ulaşımlarının sağlanacağı, kadının kocası da gece vardiyasında çalışıyorsa kadının gündüz vardiyasına geçebileceği ancak isterlerse her ikisinin de gece çalışabileceği düzenlenmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>).

Yukarıdaki kanun maddelerinde gözlemlendiği üzere, kadının gece vardiyasında çalışıyor olması halinde güvenliğini sağlamak amaçlı, ikamet ettiği yerden alınıp iş yerine ulaştırılması zorunluluğu veya eşlerden her ikisi de gece vardiyasında çalışırken gündüz vardiyasına geçebilme izninin yalnızca kadına sağlanıyor olması, kadını hem güvenlik üzerinden ‘korunması/kollanması gereken’ olarak kurarken hem de toplumsal cinsiyet iş bölümü üzerinden ‘ev kadını’ olarak inşa etmektedir. Ayrıca sözü edilen bu algının, 18 yaşını dolduran ‘kadın işçilerin’ gece vardiyasında çalışabilmesinin koşulunun, Sağlık Bakanlığı’nın görüşleri temelinde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın özel olarak düzenlediği yönetmeliğe dayandırıldığı görülmektedir. Foucault’nun da (2005c) belirttiği gibi iktidar birey için iyi olanın ne olduğunu belirterek, bireyin buna uygun davranışlar sergilemesi gerektiği ifade etmektedir. Birey ancak bu doğrultuda iktidarın öznesi olabilmektedir. Kadının ‘güvenlik’ ve ‘cinsiyetlendirilmiş iş bölümü’ üzerinden inşa edilme süreci, ataerkil iş birliğinde ‘mağdur’ ve ‘ikincilleştirilen’ konumlandırılmalar bağlamında yeniden üretilerek meşrulaştırılmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Connell (1998), bu durumu, (erkek) iktidarın kadına tahakküm uygulayarak sürekliliğini sağladığını üzerinden belirtmektedir.

Benzer şekilde çalışma yaşamının eril ve cinsiyetçi inşasının izlerini, kanunlarda yer alan cinsiyetlendirilmiş meslek algısında da görmek mümkündür. Örneğin; ağır ve tehlikeli işlerde, 18 yaşını doldurmamış erkek ile her yaştan kadının çalışmasının yasaklanması, bu maddedeki cinsiyetlendirilmiş meslek algısının, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklara göre belirlendiğini gösterir. Dahası, bu farklılıklar erkeğin kas ve fiziksel gücünün ön plana çıkarılması üzerinden tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu farklılıkların, “biyolojik indirgemeci” ve “özcü” yaklaşımla ele alınarak normalleştirildiğini (Hooper, 2001:21). söylemek mümkündür. Nitekim ataerkil ideolojinin bir uzantısı olarak bu biyolojik farklılıkların ‘normalleştirilmesi/doğallaştırılması’; erkeğin ‘fiziksel ve kas gücünün’ karşısında kadının ‘narin, zayıf, hassas ve kırılğan’ olarak konumlandırılıp, ataerkil değerlerin ve cinsiyetçi algının çalışma koşulları ve meslekler üzerinden yeniden üretilmesine sebep olmaktadır. Ayrıca ‘ağır işlerin üstesinden gelenin’ ve ‘tehlikelerle savaşmanın ya da tehlikeler

karşısında korkusuz ve cesur olanın' reşit olan erkek özneliği üzerinden hegemonik erkeklığe dayalı olarak kurulması da çalışma yasasının eril ve cinsiyetçi niteliğini vurgulamaktadır.

Sonuç

Foucault'nun iktidar ilişkilerinin toplumsal yapının her alanında araması gerektiğini ortaya koyan çalışmaları ekseninde, iktidarın ne olduğunun ve nerelerde aranması gerektiğinin sorgusunu yapan bu çalışma, öncelikle özne iktidar ilişkisinin nasıl kurulduğunu ele almıştır. Daha sonrasında çalışmada, bireyin iktidar ilişkileri içerisinde nasıl özne kılındığının sorgulaması yapılmıştır. Bireyin özneleşme süreci, iktidarın bütün yaşam alanlarına nüfuz eden tahakkümünün bireyler tarafından farkında olmaksızın içselleştirilmesi yoluyla işlediği ortaya konulmuştur. Özne iktidar ilişkisi temelinde, feminist literatürden yararlanarak iktidarın nüfuz ettiği bir alan olan 'sosyal politika' alanının sorgusu yapılmıştır. Bu doğrultuda feminist literatür bağlamında, özellikle de Connell'in "hegemonik erkeklik" kavramı ve erkekliklerin nasıl yeniden üretildiğinin teorik tartışmalarından faydalanılarak, toplumsal cinsiyet temelinde bir iktidar alanı olan sosyal politikaların içerik analizi yapılmıştır. Başka bir ifadeyle, bir iktidar alanı olarak üretilen sosyal politikalar ile oluşturulan çalışma yaşamının, "erkek özne" üzerinden nasıl tanımlandığının ve kadının bu alanda nerede ve nasıl konumlandırıldığının tartışması yapılmıştır. Bunun için çalışma yaşamının büyük bir çoğunluğunun temelini oluşturan DMK ve İK, Foucault'cu bir perspektif ve feminist bir bakma biçimi ile incelenmiştir. DMK ve İK, çalışma alanının daha çok erkek tarafından deneyimlendiğini ve çalışma alanında erkek çalışanın daha fazla yer bulabildiğini ortaya koymaktadır. Çalışma yaşamına ilişkin DMK ve İK düzenlemeleri, çalışma yaşamının erkek alanı olarak ve dolayısıyla da erkek çalışanın niteliklerine, deneyimine ve sorunlarına dayalı olarak kurulduğunu göstermektedir. Kadın ise sosyal politikalarda, kadın özneliği üzerinden değil, 'annelik', 'ev kadınlığı' ve 'muhtaç kadın' konumlandırmaları etrafında inşa edilmektedir.

İlgili kanun maddeleri incelendiğinde; bu düzenlemelerin, kadına pozitif ayrımcılık tanıyan, daha fazla hak veren, kadınları daha çok önemseyen veya imtiyazlandıran düzenlemelermiş gibi bir algı yarattığı görülür. Ancak bu kanun maddelerinin içeriğinin toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması noktasında sorgulamaya açık kuşku barındırdığını belirtmek gerekir. Pozitif ayrımcılık noktasında yaratılan söz konusu olumlu algı, eşitsizliği görünmez kılmaktadır. Aynı zamanda seçim yapma ve karar verme (örneğin evlenince işten ayrılan tarafın kim olacağı ya da doğum sonrası çocuğa kimin bakacağı gibi hususlarda) gibi süreçlerde kadını özne olabilmesi yönünde etkilemektedir. Dikkate değer diğer husus ise, kanunların eril olmasının yanı sıra, uygulamaların/uygulayıcıların da eril pratiklere sahip olmalarıdır. Dolayısıyla yasal mevzuatın, istenilen ideal bir düzende, toplumsal cinsiyet eşitliğini teorik olarak sağlıyor olması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlandığı anlamına gelmemektedir. Zira toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde düzenlenen yasal metinler, uygulayıcıların eril pratiklere sahip olması sebebiyle, fiili uygulamada cinsiyetçi bir hale dönüşebilmektedir. Yasal metinlerin kadın-erkek eşitliğini esas alarak düzenlenmesinin yanı sıra, uygulayıcıların da eril bakış açısını dönüştürmeleri gerekmektedir. Gerçek anlamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ancak uygulayıcıların eril bakış açılarını dönüştürdüklerinde bir karşılığının olabileceğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Atay, T. (2004). "Erkeklik" en çok erkeği ezer!, *Toplum ve bilim*, Sayı: 101, Güz, s. 11-30.
 Bhatnagar, M. (2009). "Gender politics: In the context of social structure and development". *Indian Journal of Political Science*, Vol. 70, No.4, s.1035- 1045.
 Bozok, M. (2011). *Soru ve cevaplarla erkeklikler*. İstanbul: SOGEP.

- Butler, J. (1997). *Excitable speech: A politics of the performative*. New York ve Londra: Routledge.
- Connell, R.W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar- toplum, Kişi ve Politika*. İstanbul: Ayrıntı.
- Connell, R. W. & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, Sayı: 19 (6), s. 829-859.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2. Baskı). University of California Press, Berkeley.
- Çelebi V. (2013). Michel foucault'da bilgi, iktidar ve özne ilişkisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5, s. 512-523.
- Dominelli, L. (2002). *Feminist social work theory and practice*. London, Palgrave.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected interviews & other writings 1972-1977*, Gordon, C. (ed.) New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1982). "The subject and power". *Critical Inquiry*, 8/4, s.777-795.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge.
- Foucault, M. (2000). *Psikoloji ve ruhsal hastalık*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Foucault, M. (2002). *Toplum savunmak gerekir*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın gözü*. (I. Ergüden ve O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2005a). *Büyük kapatılma seçme yazılar 3*. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2005b). *Entelektüel'in siyasi işlevi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2005c). *Özne ve iktidar seçme yazılar 2*. İstanbul: Ayrıntı.
- Hirata, H. Laborie F. Le Doare H. vd. (2009). *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*. (G. Acar-Savran, Çev.) İstanbul: Kanat Kitap. (2000).
- Hooper, C. (2001). *Manly states: Masculinities, international relations and gender politics*. New York: Colombia University.
- Koray, M. (2000), *Sosyal politika*. Bursa:Ezgi Kitabevi.
- Maharaj, Z. (1995), A social theory of gender: Connell's "gender and power". *Feminist Review*, (49), s.50-65.
- Mayer, T. (2000), Gender ironies of nationalism: Setting the stage. *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation* (s. 1-22), London: Routledge.
- McCall, L., & Orloff, A. (2005), Introduction to special issue of social politics: "Gender, class and capitalism". *Social Politics*, 12(2), s.159-169.
- Mcnay, M. (1992), "Social work and power relations: Towards a framework for an integrated practice". *Women, Oppression and Social Work Issues in Antidiscriminatory Practice*, Ed: M. Langan ve L. Day. Routledge: s.48-66.
- Phillips, A. (1987), *Feminism and equality. Readings in Social and Political Theory*. Basil Blackwell, Oxford, UK.
- Rosicki, R. (2012), "Public sphere and private sphere—masculinity and femininity". *In some issues on women in political, media and socio-economic space*, Iwetta Andruszkiewicz and Alina Balczyńska–Kosman (Ed.) , s. 9–19. Poznań: Faculty of Political Science and Journalism, Adam Mickiewicz University.
- Russell, B. (1976), *İktidar* (2. Baskı). Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul.
- Sunal, O. (2011), Sosyal politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (3), s. 283 – 305.
- Şengül, H. T. (2012), "İktidar" siyaset bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler. İstanbul: Yordam.
- Uçar, C. (2011), *Kadın yoksulluğu ile mücadelede sosyal politika araçları ve etkinlikleri*. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
- T.C. Resmi Gazete. *Devlet Memurları Kanunu*. 14.07.1965. Sayı: 12056, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- T.C. Resmi Gazete. *İş Kanunu*. 25.08.1971. Sayı: 13943, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. İş Kanunu. 22.05.2003. Sayı: 25134, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
